

Ks. JÓZEF MANDZIUK*

ZAKONY ŻEŃSKIE NA ŚLĄSKU W ŚREDNIOWIECZU

Wielka reforma gregoriańska w XII w. objęła również dziedzinę życia monastycznego, które przeżywało swój rozkwit. Cała Europa została pokryta gęstą siecią klasztorów różnych proveniencji, zarówno męskich, jak i żeńskich. Nastała „epoka monastyczna”, a ludzie w habitach weszli szybko w centrum najważniejszych spraw i wydarzeń, tworząc elitę religijną i intelektualną. Ówczesne społeczeństwo bardzo potrzebowało pośredników między Bogiem a człowiekiem, których powinnością było zanoszenie próśb o przychyłność woli Bożej we wszystkim, co inni podejmowali w swojej wizji twórczej. W tworzącym się kręgu cywilizacyjnym wyrażano wielką ufność w siłę modlitwy wstawienniczej zarówno mnichów, jak i mniszek, którzy – według wskazań św. Benedykta z Nursji – starali się łączyć modlitwę z pracą fizyczną i umysłową.

W średniowieczu obok niewiasty małżonki stanęła kobieta zakonnica. Surowy obyczaj nie respektował staropanieństwa, również wszystkie przepisy prawne dotyczyły żon, matek oraz zakonnice. Sytuacja ta odnosiła się tylko do wyższych sfer społeczeństwa, bowiem córkami plebejskimi i chłopskimi niewiele się interesowano. Często zaraz po urodzeniu rodzice przeznaczali córki do klasztorów jako „ofiarowane”. W zaciszu murów klasztornych kobiety wiodły życie duchowe, oddając się modlitwie i pracy. Niektóre przejawiały zapał i pragnienie zdobywania wiedzy, ucząc się łaciny, a nawet pogłębiając tajniki filozofii. Z tego względu

* Józef Mandziuk – kapłan archidiecezji wrocławskiej, profesor nauk humanistycznych (historia Kościoła).

cieszyły się niekiedy poważaniem większym niż ówczesne żony panujących¹. Podstawą życia mniszek były śluby indywidualnego ubóstwa, czystości i posłuszeństwa. Konstytucje różnych wspólnot opierały się przede wszystkim na zasadach reguły św. Benedykta i św. Augustyna, ukierunkowujących ich życie na odosobnienie, modlitwę prywatną i liturgiczną oraz pracę fizyczną. Ważną rolę społeczną w życiu zakonnicy odgrywało wychowanie i wykształcenie dziewcząt z wyższych sfer, niezbędne dla zapewnienia napływu do klasztoru kandydatek odpowiednio przygotowanych pod względem umysłowym i kulturalnym².

Istotnym warunkiem założenia klasztoru było stworzenie przez fundatora odpowiedniej podstawy materialnej, umożliwiającej utrzymanie konwentu na odpowiednim poziomie. Fundatorami placówek zakonnych byli najczęściej władcy, którzy pragnęli, aby w klasztorach modlono się za nich, o błogosławieństwo Boże w ich rządach, o pokój i pomyślność dla poddanych. We wznoszonych świątyniach klasztornych widzieli miejsce pochówku własnego oraz swoich potomków, przy którym miały płonąć świece, a w tle wznosić się ku niebu modły za spokój ich dusz. Utarło się przekonanie, że księża pracujący w duszpasterstwie byli „własnością” wiernych, natomiast mnisi, a zwłaszcza mniszki – „własnością” panujących³.

Córki fundatorów placówek klasztornych często otrzymywały stanowiska przełożonych (opatki, ksieni, przeoryszy) i posiadały duże poważanie i swobodę działania. Ich zakres władzy był mniejszy niż przełożonych męskich wspólnot zakonnych, co wiązało się m.in. z podporządkowaniem domów żeńskich biskupom i ich zależnością od opactw męskich sprawujących nad nimi kontrolę.

W poszczególnych wspólnotach mniszek działały dwa chóry: członkinie pierwszego były zobowiązane do przestrzegania klauzury i odmawiania godzin kanonicznych, natomiast siostry drugiego chóru – konwerski – mogły wychodzić z klasztoru celem załatwienia różnych spraw bytowych. Nie miały one jednak prawa udziału w wyborze przełożonej. Zakonnice obowiązywał odpowiedni strój, będący znakiem „wzgardy dla świata”. W XIII w. prawo i obowiązek noszenia habitu z welonem stały się przedmiotem dyscypliny kościelnej, początkowo rygorystycznej, następnie złagodzonej zwłaszcza ze względu na wymogi życia i pracy. Kościół odnosił się do habitu z szacunkiem, a papieże szczytowego średniowiecza obdarzali ucałowanie habitu odpustami⁴. Kandydatki wносиły do klasztoru wiano udzielane przez rodziny w formie czynszu. Poszczególne mniszki mogły dożywcio z tych czynszów w całości lub w części korzystać, a po ich śmierci stawały

¹ L. BRAUN. *Historia rozwoju ruchu kobiecego*. Warszawa 1904 s. 31.

² J. KŁOCZOWSKI. *Od pustelni do wspólnoty. Grupy zakonne w wielkich religiach świata*. Warszawa 1987 s. 157.

³ M. STEFANIAK. *Zakony żeńskie w średniowieczu ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*. Wrocław – Legnica 2004 s. 29 (mps).

⁴ P.P. GACH. *Habity zakonne w średniowieczu. Zarys problematyki*. W: *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*. Red. A. Pobóg-Lenartowicz. Opole 1995 s. 491-510.

się one własnością całego konwentu. Aczkolwiek formalnie konstytucje zabraniały zakonnicom posiadania jakiegokolwiek własności prywatnej, praktyka ta była dość powszechnie tolerowana przez władze zakonne⁵.

Ważnym problemem w życiu żeńskich wspólnot zakonnych było zapewnienie regularnej obsługi duszpasterskiej i liturgicznej przez odpowiednio przygotowanych kapłanów. Zakony (mnisze, kanonickie i mendiikanckie) broniły się nieraz przed przyjęciem opieki i patronatu nad domami żeńskimi, nie chcąc zbyt absorbować sił zakonu przez opiekę nad siostrami. Życie jednak zmuszało braci do spełniania posługi duszpasterskiej, administrowania mieniem i troszczenia się o stan zabudowań klasztornych. Od XIV w. patronat wobec klasztorów w miastach sprawowała często rada miejska⁶.

Liczebność żeńskich wspólnot zakonnych w średniowieczu była znacznie mniejsza niż męskich. Przykładowo w Anglii, gdzie zachowały się dość dokładne dane statystyczne konwentów zakonnych, w 1320 r. było około 12 tys. zakonników i 2 tys. zakonnice⁷. Nawet klaryski czy dominikanki, znane z surowości dyscypliny, nie dorównywały liczebnością braciom żebrzącym.

Rozwój sieci klasztorów żeńskich na Śląsku nastąpił w XIII stuleciu. Powstałe wspólnoty można podzielić na w pełni ustabilizowane prawnie i gospodarczo, żyjące według męskich reguł mniszych (benedyktynki i cysterki), kanonicznych (augustianki i norbertanki) oraz mendiikanckich (klaryski i dominikanki), a także na mniej lub bardziej liczne grupy kobiet podejmujących wspólne życie w miastach i utrzymujących się z własnej pracy (beginki). Do śląskich wspólnot należy zaliczyć też magdalenki, które jako jedyne przetrwały na Śląsku od średniowiecza do czasów współczesnych⁸.

1. MNISZKI ŚLĄSKIE

Do najstarszych żeńskich wspólnot zakonnych na Śląsku należą benedyktynki i cysterki. Centrum życia benedyktynek stanowiła Eucharystia, a ich dzień wyznaczał rytm liturgicznych godzin kanonicznych, przeplatany czasem pracy i wypoczynku (*ora et labora*). Mniszki, noszące czarną tunikę i szkaplerz, skórzany pas i czarny welon, przebywały przez całe życie w obranym klasztorze według zasady *stabilitas loci*. Początkowo do klasztorów benedyktynek były przyjmowane córki okolicznego rycerstwa, dopiero w XV w. coraz większym znaczeniem cieszyły się w nich córki mieszczańskie.

⁵ J. MANDZIUK. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. T. 1 cz. 1. Warszawa 2010² s. 692.

⁶ K. DOLA. *Dzieje Kościoła na Śląsku*. Cz. 1: Średniowiecze. Opole 1999 s. 89.

⁷ M.D. KNOWLES, D. OBOLENSKY. *Historia Kościoła*. T. 2. Warszawa 1988 s. 342.

⁸ M.K. BARAŃSKI. *Historia Polski średniowiecznej*. Poznań 2012.

Niewiele danych źródłowych zachowało się na temat najstarszego klasztoru śląskich benedyktynek, który znajdował się w Gubinie, u zbiegu Odry i Nysy Łużyckiej. Według średniowiecznej legendy miał go założyć cesarz Fryderyk I Barbarossa⁹, a znany polski mediewista Jerzy Kłoczowski przesuwając czas jego powstania na schyłek XIII stulecia¹⁰. Klasztor przetrwał do 1564 r., kiedy uległ likwidacji na skutek zalewu protestantyzmu.

Benedyktynki związały się z miasteczkiem Lubomierz, gdzie w latach 1278-1289 Jutta, właścicielka okolicznych dóbr, ufundowała klasztor wraz z kościołem pw. św. Materna. Początkowo tamtejszy konwent tworzyły mniszki pochodzenia niemieckiego i polskiego, z biegiem czasu ubywało jednak Polek, urząd ksieni od początku piastowały Niemki¹¹. W 1426 r. kilka lubomierskich mniszek zginęło z rąk husytów. Fundacja, która przetrwała zalew reformacji protestanckiej, przeżywała wielki rozkwit w dobie dominacji katolicyzmu po wojnie 30-letniej i uległa likwidacji na mocy dekretu sekularyzacyjnego z 1811 r.

W 1307 r. księżna Beatrycze, wdowa po księciu Bolku I świdnicko-jaworskim, sprowadziła benedyktyнки do Strzegomia. Mniszki początkowo zamieszkały przy kaplicy zamkowej, otrzymując wkrótce klasztor wzniesiony w obrębie murów miejskich. W skład uposażenia klasztoru wchodziło 5 łanów ziemi, 22 grzywny czynszu ze wsi Stanowice i Ciernie, młyny, staw rybny i lasy. Mniszki miały prawo patronatu nad kaplicą zamkową i kościołem w Nowym Kościele k. Świerzawy. W 1343 r. odbyła się konsekracja wzniesionej świątyni klasztornej. W rozbudowanym klasztorze konwent liczył 50 członkiń pochodzenia niemieckiego i polskiego. Mniszki wносиły bogate wiana, a dobra klasztorne były pomnażane przez legaty ich rodzin przede wszystkim ze sfery mieszczańskiej. Zdobyte przywileje i nadania uzyskiwały potwierdzenie władców czeskich. Opiekę duszpasterską nad konwentem strzegomskim sprawowali miejscowi joannici. Benedyktynki w Strzegomiu przetrwały do pruskiej sekularyzacji w 1811 r.¹²

Kolejna placówka benedyktynek mieściła się w Legnicy, gdzie w 1348 r. książę Wacław I wraz z mieszczanami ufundował im bogato uposażony klasztor. Został on wzniesiony poza murami miasta przy istniejącym kościele pw. Bożego Ciała. Mniszki były zobowiązane do określonych świadczeń na rzecz parafii pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Członkinie konwentu rekrutowały się przede wszystkim z legnickiego patrycjatu, a ich rodziny nie szczędziły dotacji związanych z wianem córek. W połowie XVI w. kościół klasztorny uległ zniszczeniu, a benedyktyнки przeniosły się do poddominikańskiego kościoła pw. Krzyża Świętego w obrębie

⁹ M. DERWICH. *Benedyktynki na Śląsku*. „Śląski Labirynt Krajoznawczy” 12:1990 s. 128.

¹⁰ J. KŁOCZOWSKI. *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*. W: *Kościół w Polsce*. T. 1. Red. J. Kłoczowski. Kraków 1966 s. 483-484.

¹¹ M. BORKOWSKA. *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*. Tyniec 1989 s. 64.

¹² R. ŻERELIK. *Rozwój społeczno-gospodarczy Strzegomia*. W: *Strzegom. Zarys monograficzny miasta i regionu*. Red. K. Matwijowski. Wrocław – Strzegom 1998 s. 75.

murów miejskich i przetrwały do pruskiej sekularyzacji w sprostestantyzowanym mieście.

Drugim żeńskim zakonem mniszym na Śląsku były cysterki, wywodzące się z XII-wiecznych religijnych ruchów kobiecych, dążących do życia wspólnotowego i realizacji rad ewangelicznych. Jedyny śląski klasztor cysterek powstał w Trzebnicy, jako fundacja pary książęcej św. Jadwigi i Henryka Brodatego. Książę pragnął, aby okazała fundacja trzebnicka była ośrodkiem życia zakonnego dla niezamężnych kobiet pochodzenia rycerskiego i mieszczańskiego, specjalnym przybytkiem pobożności książęcej rodziny i miejscem wiecznego spoczynku dla niego i najbliższych. Mniszki musiały przybyć do Trzebnicy pod koniec XII stulecia, skoro papież Innocenty III bullą z 22 listopada 1202 r. przyjął wznoszony klasztor „pod św. Piotra i swoją protekcję”. Podczas budowy klasztoru książę darował życie wszystkim skazańcom i pozwolił im pracować przy budowie aż do czasu odpokutowania za popełnione przestępstwa. Równocześnie postępowała budowa kościoła pw. św. Bartłomieja, patrona Piastów śląskich. Uroczysta konsekracja świątyni odbyła się 24 sierpnia 1219 r. Oprócz biskupa wrocławskiego wzięli w niej udział biskupi: Bertold kujawski, Paweł poznański, Chrystian pruski, opaci oliwski i lubiąski oraz liczni dostojnicy kościoła i świeccy; była to jedna z największych uroczystości na Śląsku w epoce średniowiecza¹³. Po kanonizacji św. Jadwigi w 1267 r. rozebrano dawną kaplicę św. Piotra i rozpoczęto budowę gotyckiej kaplicy pw. św. Jadwigi, w której umieszczono nagrobek patronki ludu śląskiego¹⁴.

Pierwsze cysterki przybyły do Trzebnicy z bamberskiego klasztoru św. Teodoryka, ufundowanego przez biskupa Eberharda w 1157 r. Przywiozły ze sobą księgi liturgiczne i własną frankońską tradycję. Jednak o większości spraw w klasztorze decydowała księżna Jadwiga, która od około 1230 r. zamieszkała w nim na stałe, choć sama nie złożyła ślubów zakonnych, jak np. św. Kinga. Z wyjątkiem pierwszej ksieni, Petrusy z Kitzingen, wszystkie ksienie trzebnickie w średniowieczu pochodziły z domu piastowskiego. Niektóre z nich okazały się dobrymi administratorkami dóbr klasztornych i wymagającymi przełożonymi wobec członkiń konwentu. Na szczególną uwagę zasługują długoletnie rządy ksieni Gertrudy, córki Henryka i Jadwigi, która potrafiła odnowić regularne życie monastyczne oraz powiększyć i unowocześnić zrujnowane przez Mongołów w 1241 r. posiadłości klasztorne. Sama Trzebnica zawdzięczała jej swoją lokalizację na prawie magdeburskim¹⁵. Oczywiście, nie wszystkie Piastówny żyjące w opactwie cysterskim doszły do najwyższych stanowisk, np. Elżbieta, córka Bolka II opolskiego, pozostała zwykłą profeską i spełniała obowiązki kantorki.

¹³ MANDZIUK. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku* T. 1 cz. 1 s. 694-695.

¹⁴ J. ROZPĘDOWSKI. *Opactwo pań cysterek w Trzebnicy*. W: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce*. Red. J. Strzelczyk. Poznań 1987 s. 163-282.

¹⁵ J. MANDZIUK. *Gertruda – ksieni cysterek trzebnickich*. „Gość Niedzielny” 77:2000 nr 7 s. 21.

Na przełomie XIII/XIV stulecia liczba profesek sięgała około 30 osób, natomiast cały konwent liczył wówczas około 120 zakonnic. Wśród profesek przeważały mniszki pochodzenia niemieckiego, Polki stanowiły większość wśród konwerek. Kandydatki odbywały roczny nowicjat pod nadzorem mistrzyni. Mniszki zajmowały się wychowaniem i kształceniem dziewcząt z rodzin szlacheckich i patrycjuszowskich, które pod ich kierunkiem zdobywały różne umiejętności, jak czytanie i pisanie połączone ze sztuką iluminowania tekstów, wykonywanie haftów, a także prowadzenie gospodarstwa domowego, robotki ręczne, pielęgnacja chorych i niedołącznych. Ponadto mniszki troszczyły się o rozwój kultu patronki Śląska, a jej grób w Trzebnicy stał się jednym z najpopularniejszych miejsc pielgrzymkowych na ziemi śląskiej.

Zachowane częściowo zbiory średniowiecznej biblioteki świadczą o poziomie intelektualnym i duchowym trzebnickich cysterek. Jej początek można wiązać z 1218 r., kiedy tamtejszy klasztor został przyjęty do kongregacji cystersów. Biali mnisi zaopatrywali nowe placówki w pewien ekwipunek dzieł liturgicznych, regulę zakonną i przepisy gry na instrumentach wraz z pewnymi muzykaliaми. Najcenniejszym kodeksem był egzemplarz *Godzinek św. Jadwigi* wyposażony w liczne miniatury, wykonane w Kitzingen lub Bambergu dla księżnej śląskiej. Do przechowywania tych ksiąg służyła specjalna szafa, zapelniająca się nowymi nabytkami¹⁶. Chociaż klasztor w początkowych latach nie posiadał własnego skryptorium, to jednak stale zabiegał o pozyskanie potrzebnych mu kodeksów.

Klasztor trzebnicki od samego początku cieszył się licznymi nadaniami i przywilejami. Już w dokumencie fundacyjnym cysterki otrzymały bogate uposażenie, obejmujące samą własność trzebnicką i kilka okolicznych wsi. W latach 1203-1218 książę Henryk Brodaty trzykrotnie objeżdżał ze swoimi ludźmi posiadłości klasztorne, znacząc ich granice kamieniami i wyrytymi inicjałami swojego imienia, wałami ziemnymi i znakami na drzewach. Uposażenie szybko się powiększało i w 1276 r. wynosiło 52 wsie, pewną ilość lasów i łąk¹⁷. Pochodziło głównie z nadań książęcych, czasem darów możliwych, sporadycznie także od patrycjatu miejskiego. Stan majątkowy zwiększał się również drogą zakupu nowych wsi. W dużym stopniu majątek klasztorny pomnażały wnoszone wiana zakonnic. Na rzecz klasztoru pracowali w warsztatach liczni rzemieślnicy. Odpowiednie czynsze uiszczali prowadzący samodzielnie gospodarstwa rolne w posiadłościach mniszek¹⁸.

Książę-fundator nadał klasztorowi trzebnickiemu immunitet sądowniczy i ekonomiczny. Zwolnił ludność dóbr klasztornych ze znacznej części dani-ny i posług, a mniszkom przekazał część własnych uprawnień sądowych wobec

¹⁶ H. SZWEJKOWSKA. *Biblioteka klasztoru cysterek w Trzebnicy*. Wrocław 1955 s. 27-33.

¹⁷ M. MĘYNARSKA-KALETYNOWA. *Rozwój majątkowości klasztoru cysterek w XIII w.* „Kwartalnik Historii i Kultury Materialnej” 38:1990 nr 3-4 s. 223-247.

¹⁸ K. BOBOWSKI. *Podstawy bytu konwentu trzebnickiego*. W: *Księga Jadwiżańska*. Wrocław 1995 s. 63-68.

mieszkańców wsi klasztornych. Otrzymały one również prawo do korzystania z opłat targowych oraz do pobierania ceł z przewozu sukna i piwa. W 1237 r. fundator zezwolił zakonnicom na bicie monety we Wrocławiu¹⁹.

Opactwo trzebnickie promieniowało na cały Śląsk, a także na Wielkopolskę, gdzie powstały jego filie w Ołoboku i Owińskach nad Wartą.

2. ŻEŃSKIE ZAKONY KANONICZNE

Czym dla Dolnego Śląska było opactwo cysterek w Trzebnicy, tym dla Górnego Śląska opactwo norbertanek w Czarnowasach k. Opola. Białym kanoniczkom, założonym przez św. Norberta w Prémontré, przyświecało hasło: „Jedno serce i jedna dusza w Bogu”. Prowadziły one życie wspólnotowe na wzór pierwotnego Kościoła, szerząc kult Eucharystii i Matki Bożej Niepokalanej, realizowany w życiu kontemplacyjnym²⁰. W XIV-wiecznej Europie było około 400 klasztorów norbertanek, z tego 7 w Polsce.

Na ziemi śląskiej premonstratenski początkowo osiedliły się w Rybniku, gdzie w latach 1202-1211 księżna Ludmiła, żona księcia Mieszka opolsko-raciborskiego, ufundowała im klasztor. Zakonnice otrzymały też kościół pw. Zbawiciela, konsekrowany w 1180 r. przez biskupa wrocławskiego Żyrosława II. Uposażenie klasztoru obejmowało część Rybnika i siedem wsi z przyległościami oraz dziesięciny potwierdzone przez bp. Wawrzyńca. Mniszki zwróciły się do Stolicy Apostolskiej o specjalną opiekę i 22 kwietnia 1227 r. uzyskały bullę protekcyjną od papieża Grzegorza IX²¹.

W 1228 r. książę Kazimierz opolski na prośbę mniszek konwentu rybnickiego przeniósł wspólnotę do Czarnowasów. Wzniesiony potężny klasztor otrzymał nazwę „domu Bożego” i został poświęcony Matce Bożej. Książę potwierdził dawne uposażenie klasztoru i przyznał nowe nadania ziemskie. Największy rozkwit posiadłości norbertanek przypadł na przełom XIII/XIV stulecia; miały one wówczas 15 wsi. Dobra opactwa zostały objęte immunitetem sądowniczym i ekonomicznym, zwalniającym ludność poddańczą od ciężarów prawa książęcego²².

Placówka norbertanek w Czarnowasach od początku była filią opactwa w Prémontré, na rzecz macierzy kanoniczki wpłacały roczną daninę. Pod koniec XIV w. z nieznanych bliżej powodów klasztor przeszedł pod zwierzchnictwo opata

¹⁹ STEFANIAK. *Zakony żeńskie w średniowieczu* s. 67.

²⁰ M. BORKOWSKA. *Duchowość polskich zakonów żeńskich w średniowieczu*. „Saeculum Christianum” 3:1996 nr 1 s. 114.

²¹ MANDZIUK. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. T. 1 cz. 1 s. 701.

²² S. PIERZCHAŁANKA-JESKOWA. *Dzieje klasztoru w Czarnowasie na Śląsku w wiekach średnich*. „Roczniki Historyczne” 34:1928 s. 31-84.

ze Strahowa k. Pragi. Zmiana ta nie była korzystna dla norbertanek²³ i w 1419 r. opiekę nad Czarnowasami objął opat wrocławski.

Klasztor w Czarnowasach miał charakter konwentu podwójnego. Wyznaczeni zakonnicy-premonstratensi pełnili funkcje duszpasterskie i gospodarcze w klasztorze i w parafiach doń należących. Na czele stał prepozyt wybierany przez cały konwent, a zatwierdzany przez opata-ojca, któremu jurysdykcji udzielał biskup śląski. Prepozyt miał pod swoim zwierzchnictwem plebanów z kościołów inkorporowanych, prokuratorów czynnych w zarządzie majątkiem, pisarza i sędziego klasztornego. Na czele mniszek stała przełożona z tytułem mistrzyni. Mniszki przestrzegały liczne posty i podejmowały zupełną wstrzeźliwość od potraw mięsnych. Najtrudniejsze warunki panowały w zimie, bowiem piec znajdował się tylko na korytarzu, a posadzka była kamienna. Członkinie konwentu czarnowąskiego należały w większości do miejscowej szlachty, która nie szczędziła klasztorowi poparcia.

Norbertanki śląskie odznaczały się wysokim poziomem intelektualnym. Posiadały zasobną bibliotekę, a większość z nich czytała w języku łacińskim. Z tej biblioteki podczas pruskiej sekularyzacji po 1810 r. aż 11 tys. woluminów trafiło do wrocławskich zbiorów uniwersyteckich. Trudno określić, ile było wśród nich kodeksów średniowiecznych. Książka służyła zakonnicom, które prowadziły zakład wychowawczo-dydaktyczny i same musiały się dokształcać²⁴.

Na Śląsku jedyny klasztor posiadały kanoniczki regularne św. Augustyna, które były agregowane do kanoników regularnych w formie klasztorów podwójnych. Według dokumentu z 6 października 1299 r. osiadły one „od dłuższego czasu” na Wyspie Piaskowej w swoim klasztorze²⁵. Naprzeciw opactwa augustianów wzniesiono im kościół pw. św. Anny. Członkinie konwentu były zobowiązane do zachowania ślubów zakonnych i reguły kanonicznej z obowiązkiem modlitwy chórowej godzin kanonicznych. Współpracowały z wielkim opactwem kanoników regularnych na Piasku, lecz o szczegółach ich działalności źródła milczą²⁶.

3. SIOSTRY OD POKUTY ŚW. MARII MAGDALENY – MAGDALENKI

Kilka klasztorów na Śląsku miały magdalenki, kierujące się początkowo regułą benedyktyńską, a od 1232 r. regułą augustiańską, wzbogaconą przepisami rzymskich siostr św. Sykstusa. Ich charyzmatem była pokuta wynagradzająca za grzechy świata,

²³ *Urkunden des Klosters Czarnowanz*. W: *Codex Diplomaticus Silesiae*. T. 1. Wyd. W. Wattenbach. Breslau 1857 nr 55.

²⁴ STEFANIAK. *Zakony żeńskie w średniowieczu* s. 70-71.

²⁵ J. HEYNE. *Dokumentierte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau*. T. 1. Breslau 1860 s. 879.

²⁶ MANDZIUK. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. T. 1 cz. 1 s. 716.

a szczególnie kobiet moralnie zaniedbanych. Ta pokuta i ekspiacja przejawiała się w modlitwie, milczeniu, wykonywaniu prac, postach i różnych sposobach umartwiania się. Głównym jednak zajęciem siostr profesek było uczestnictwo we Mszy św. konwentalnej i sprawowanie godzin kanonicznych.

Pierwszy śląski klasztor magdalenek powstał w Nowogrodźcu nad Kwisą, gdzie znajdował się zamek myśliwski i osada, która w 1233 r. otrzymała prawa miejskie. Pierwotny konwent mógł się uformować po 1227 r. z inicjatywy św. Jadwigi, za którą ciągnęły rzesze biedaków i żebraków, a także niewiasty upadłe, dla których – po nawróceniu i zmianie życia – księżna usiłowała stworzyć godziwe warunki życia²⁷. Prawną stabilizację fundacja uzyskała w 1247 r. od księżnej Anny, wdowy po Henryku Pobożnym, i jej dwóch synów: Bolesława Rogatki i Henryka III Białego. Książęta przekazali też zakonnikom patronat nad nowo wzniesionym kościołem pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła.

Na rzecz klasztoru w Nowogrodźcu, który od 1344 r. stał się domem centralnym oraz siedzibą prepozyta, generalnego przełożonego, mnożyły się nadania ziemskie i zapisy czynszowe pochodzące od książąt, biskupów wrocławskich, rycerstwa i patrycjatu miejskiego. Klasztor posiadał przywilej sądowniczy i ekonomiczny, przekazany przez księcia Konrada I głogowskiego w 1255 r. Tragiczny dla Nowogrodźca był 1427 r., wówczas husyci zamordowali 4 zakonnice, 123 mieszczan oraz nałożyli wielką kontrybucję w kwocie 500 kop groszy praskich. Z ogromnym wysiłkiem i poświęceniem odbudowano mury miejskie i zgromadzono załogę dla obrony miasta w razie dalszych zagrożeń. Około 1495 r. przeorysza Magdalena Haugwitz zakupiła w imieniu konwentu za 16 tys. talarów prawo własności Nowogrodźca od rycerza Fabiana z Osieka. Odtąd aż do sekularyzacji pruskiej w 1810 r. każda przełożona sprawowała przez swoich pełnomocników władzę nad miastem²⁸.

Filią domu w Nowogrodźcu był niewielki klasztor w Bytomiu Odrzańskim, wzniesiony w 1289 r. Magdalenki otrzymały od księcia Henryka III głogowskiego patronat nad miejscowym kościołem parafialnym oraz uposażenie w dobrach ziemskich, które były powiększane przez innych darczyńców. W 1314 r. z inicjatywy księżnej Mechtyldy, żony Henryka IV Probusa, klasztor został przeniesiony do Szprotawy. Księżna przekazała nowej placówce posiadłości ziemskie, potwierdzone przez biskupa wrocławskiego Henryka z Wierzbna. Nadał on również magdalenkom prawo patronatu nad miejscowym kościołem pw. św. Jerzego, przy którym zbudowały one kaplicę, przeznaczoną wyłącznie dla konwentu. Liczne, dobrze

²⁷ F. MICKE. *Urkundliche Geschichte der Stadt und des Früheren Klosters Naumburg am Queis*. Bunzlau 1844 s. 10-13.

²⁸ W. BOCHNAK. *Dzieje Zakonu Magdalenek od Pokuty na Dolnym Śląsku i w Łużycach*. Wrocław – Legnica 1996 s. 89-93.

zagospodarowane majątki klasztoru szprotawskiego były niekiedy przedmiotem procesów sądowych prowadzonych z chciwymi sąsiadami²⁹.

Ostatnią średniowieczną fundacją magdalenek był klasztor w Lubaniu Śląskim. Za jego fundatora uważa się księcia Henryka I jaworsko-ziębickiego. W 1318 r. odwiedził on ze swoim orszakem klasztor w Nowogrodźcu i postanowił ufundować nową placówkę zakonną na terytorium, które wniosła jako wiano jego małżonka Anna, córka króla czeskiego Wacława II. Książęce zamierzenie zostało zrealizowane już po dwóch latach, a nową fundację zatwierdził 29 października 1321 r. biskup miśnieński Wilhelm II. Mnożyły się nadania ziemskie, a dochody klasztorne były pomnażane również przez dziesięciny przyznawane przez biskupów miśnieńskich³⁰. Z biegiem lat klasztor lubański stał się głównym domem magdalenek na Śląsku.

4. ŻEŃSKIE ZAKONY MENDYKANCKIE

Działalność ewangelizacyjna założonych w latach 20. XIII stulecia zakonów mendykanckich – dzieło św. Franciszka z Asyżu i św. Dominika Guzmana – ogarnęła również ziemię śląską. Powstały klasztory klarysek i dominikanek fundacji książęcych, w których znalazły się przedstawicielki domu Piastów, pełniące przeważnie funkcje przełożonych, oraz córki rodów szlacheckich i patrycjatu miejskiego.

W wiekach średnich na Śląsku ufundowano trzy klasztory ubogich pań, zwanych damianitkami od ich pierwszej siedziby przy kościele św. Damiana w Asyżu, a po śmierci św. Klary Sciffi w 1255 r. – klaryskami. Ubogie panie przekształciły się w zakon kontemplacyjny o surowej regule, koncentrujący się na naśladowaniu Chrystusa w sposobie życia, modlitwy, ubóstwie, pokorze i czystości³¹. Z modlitwą połączona była praca przy wykonywaniu szat liturgicznych, w gospodarstwie i ogrodzie. W zakres ich działalności wchodziło też wychowanie i kształcenie dziewcząt.

Pierwszy konwent klarysek został powołany we Wrocławiu w latach 1256-1257 przez księżną Annę, świętobliwą wdowę po bohaterskim Henryku Pobożnym, który prawdopodobnie myślał o sprowadzeniu zakonnic do swojego grodu³². Klaryski przybyły z klasztoru praskiego, będącego fundacją św. Agnieszki, siostry księżnej Anny. Klasztor, wzniesiony obok konwentu minorytów, otrzymał

²⁹ TENŻE. *Z dziejów Magdalenek od Pokuty w Szprotawie*. Wrocław 1985.

³⁰ P. SKOBEL. *Das Jungfräuliche Klosterstift zur Hl. Maria Magdalena von der Busse zu Lauban in Schlesien von 1320-1821*. Stuttgart 1970 s. 65.

³¹ A. SUTOWICZ. *Przyczynek do badań nad życiem wewnętrznym klasztoru klarysek we Wrocławiu w okresie średniowiecza*. „Saeculum Christianum” 10:2003 nr 1 s. 5-22.

³² E. WALTER. *Zur Gründungsgeschichte der Breslauer Klarenstiftes*. „Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelms Universität zu Breslau” 32:1991 s. 21.

od księżnej Anny uposażenie składające się z ośmiu wsi, dworów we Wrocławiu i młyna Arnolda. Bracia, zazdrośni o własne wpływy na dworze księżnej-wdowy, nie byli przychylni siostrze, które myślały nawet o powrocie do Pragi. Zaistniałą sytuację rozładowała bulla papieża Aleksandra IV, polecająca biskupom Tomaszowi I wrocławskiemu i Wilhelmowi I lubuskiemu wziąć w obronę zakonnice wrocławskie. Sprawy unormowały się i bracia mniejsi spełniali obowiązki duszpasterskie wśród klarysek wrocławskich³³.

Poświęcenie nowego klasztoru wraz z konsekracją kościoła klasztornego pw. św. Klary odbyło się w 1260 r. Księżna-fundatorka przekazała świątyni cztery drogocenne kielichy z patenami, relikwiarze z relikwiami i kosztowny krucyfiks. Budowę kościoła prowadził minoryta Konrad, budowniczy kościoła franciszkańskiego pw. św. Jakuba Apostoła. W latach następnych wzdłuż całej południowej strony kościoła wzniesiono nieco węższą kaplicę pw. św. Jadwigi, w której spoczęła księżna Anna. W świątyni znalazły się nagrobki wielu książąt – stąd uzyskała ona miano nekropolii Piastów wrocławskich – ich średniowieczne fragmenty zachowały się do naszych czasów. Na szczególną uwagę zasługuje nagrobek księcia Henryka VI wrocławskiego, ufundowany przez cesarza Karola IV i wrocławską radę miejską, a wykonany przez mistrza Henryka w połowie XIV stulecia³⁴.

Przez pierwsze dziesięciolecia do klasztoru klarysek we Wrocławiu przyjmowano tylko księżniczki i córki z domów szlacheckich. Dla córek Piastów śląskich było wprost zarezerwowane stanowisko ksieni, choć wybór należał do całego konwentu³⁵. Kiedy w 1336 r. furtę klasztoru wrocławskiego pragnęła przekroczyć mieszcza Katarzyna Bernold z Raciborza, potrzeba było specjalnego zezwolenia papieża Benedykta XII. Odtąd zaczęto przyjmować córki mieszczańskie, nie dopuszczając ich jednak do godności ksieni konwentu³⁶. Zwyczaj przyjmowania do wspólnoty tylko szlachcianek wprowadziły ksienie: Elżbieta opawska (1472-1507) i Małgorzata toszecka (1507-1531). Spowodowało to wyludnienie konwentu, a próby przeprowadzenia reform, podjęte przez wrocławskich minorytów,

³³ J. MANDZIUK. *Franciszkanie konwentualni we Wrocławiu*. Wrocław 1997 s. 25.

³⁴ A. KARŁOWSKA-KAMZOWA. *Sztuka Piastów śląskich w średniowieczu*. Warszawa 1991 s. 123.

³⁵ Lista księń-księżniczek konwentu wrocławskiego: Jadwiga I (†1318) – córka pary książęcej Henryka i Anny; Jadwiga II (†1318) – córka Konrada I głogowskiego i księżnej wielkopolskiej Salomei; Anna (†1343) – córka księcia Henryka V Grubego i księżnej wielkopolskiej Elżbiety; Elżbieta I († około 1358) – córka Henryka V Grubego i księżnej wielkopolskiej Elżbiety; Małgorzata (†1379) – córka Henryka VI wrocławskiego i Anny Habsburżanki; Jadwiga III (†1413) – córka księcia Bolesława I niemodlińskiego i księżnej Eufemii; Gutta (†1413) – córka księcia ziębeckiego Mikołaja Małego i Agnieszki z Lichtenburga; Elżbieta II (†1507) – córka księcia Mikołaja I opolskiego i księżnej legnicko-brzeskiej Magdaleny; Małgorzata (†1531) – córka księcia Przemysława toszeckiego i księżnej opolskiej Machny. P. GAŚTOROWSKA. *Klaryski z dynastii Piastów*. „Nasza Przeszłość” 94:2000 s. 128-130.

³⁶ M. PRZYWECKA-SAMECKA. *Z dziejów wrocławskich konwentów klarysek i urszulanek*. Wrocław 1996 s. 11.

pociągnęły za sobą fale protestów urażonych mniszek. Wraz z bp Janem Turzonem szukały one „sprawiedliwości” u generała franciszkanów kard. Dominika Grimani. W 1515 r. trzej książęta śląscy w obronie pozbawionej władzy ksieni Małgorzaty najechali na klasztor i przywrócili w nim dawną władzę. Po powrocie ksieni dawny brak porządku dał o sobie znać do tego stopnia, że rada miejska 21 maja 1517 r. napisała list do papieża Leona X z usilną prośbą o zlecenie przeprowadzenia reformy w klasztorze św. Klary. Papież pozytywnie odniósł się do sugestii rajców wrocławskich i polecił wizytację wspólnoty, która potwierdziła stawiane klaryskom zarzuty. Wybuch reformacji protestanckiej zniweczył próby przeprowadzenia reformy wrocławskiego konwentu³⁷.

Drugi klasztor klarysek śląskich powstał w Strzelinie, siedzibie kasztelanii, a jego fundatorem był książę Bolko I świdnicki. W latach 1327-1334 ksienią konwentu była księżniczka Anna, córka fundatora i jego małżonki Beatrycze brandenburskiej. Jako wiano jej trzej bracia: Bolko, Bernard i Henryk przekazali zapis 20 grzywien czynszu rocznego z dochodów z miast Strzelina, Strzygłowa i Jawora, który po jej śmierci miał przypaść klasztorowi. Następnymi ksieniami strzelińskimi były Piastówny: Małgorzata († po 1367) – córka księcia Bolka II ziębickiego, Agnieszka († po 1423) – córka księcia Mikołaja Małego ziębickiego, Barbara (†1530), córka Jana II żagańskiego. Trzecia córka księcia Mikołaja Małego – Katarzyna – była profeską w prezentowanym konwencie. Na początku XIV w. klaryski otrzymały kościół klasztorny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, w którym mniszki z domu Piastów zostały pochowane³⁸. Książę Bolko II świdnicko-jaworski 6 marca 1332 r. wystawił klasztorowi wielki przywilej potwierdzający jego posiadłości i prawa. Klaryski w Strzelinie nie przetrwały reformacji w 1539/1540 r.

Na Śląsku klasztor klarysek powstał jeszcze w Głogowie, który był ważnym ośrodkiem życia religijnego i siedzibą wielu instytucji kościelnych. Jego fundatorem był książę Henryk IV poznańsko-głogowski, kontynuator polityki zjednoczeniowej Polski śląskich Henryków i Przemysława wielkopolskiego. W latach 1304-1307 wznosił on mniszkom mury klasztorne wraz z kościołem pw. Świętego Krzyża. Głogowskie klaryski zasłużyły się dla sprawy Głogowa, choć żadna Piastówna nie była członkinią tamtejszego konwentu. Imiennie znane są 34 zakonnice, z czego 15 wywodziło się ze śląskich rodów rycerskich, a pozostałe z rodów wielkopolskich i mieszczańskich³⁹. Po likwidacji klasztoru na skutek edyktu sekularyzacyjnego z 1810 r. urządzono w jego murach więzienie.

Za dominikanami, na czele z bł. Czesławem, przybyła na Śląsk żeńska gałąź II zakonu regularnego św. Dominika, mająca wspólną z nimi duchowość. W 1259 r.

³⁷ J. MANDZIUK. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. T. 1 cz. 2. Warszawa 2010² s. 466.

³⁸ K. JASIŃSKI *Franciszkańskie pochówki Piastów*. W: *Zakony franciszkańskie w Polsce*. T. 1 cz. 2. Red. J. Kłoczowski. Kraków 1983 s. 184-185.

³⁹ J. CZACHOROWSKA. *Klaryski wobec śląskiej dynastii piastowskiej*. W: *Święta Klara z Asyżu w 800-lecie urodzin*. Red. S.C. Napiórkowski, W. Koc. Niepokalanów 1995 s. 196.

dominikanki przyjęły nową konstytucję, charakteryzującą się dużą surowością, jak całkowita wstrzeźliwość od pokarmów mięsnych, długotrwałe posty, klauzura papieska, różne praktyki pokutne. W dwóch chórowych konwentach modlitwa przeważała nad pracą, gdyż zadaniem sióstr było wspomaganie apostolskiej działalności braci kaznodziejów, chociaż zastępczej pokuty chyba jeszcze wówczas nie znano⁴⁰. Zakon rozprzestrzenił się w licznych krajach, mając w 1303 r. około 150 klasztorów z szacunkową liczbą około 7 tys. sióstr. Jurysdykcyjnie były uzależnione od dominikanów, którzy zapewniali im opiekę duszpasterską.

W XIV stuleciu pojawiły się tendencje reformacyjne, inspirowane m.in. przez św. Katarzynę ze Sieny, doktora Kościoła, które doprowadziły do ożywienia życia zakonnego, zwłaszcza w Niemczech, dla których kapituła generalna zaaprobowała w 1468 r. nowe ustawy dotyczące klauzury. W 1225 r. powstała prowincja dominikanek dla krajów słowiańskich, do której weszły oba klasztory śląskie. Ze względu na wysokie wiano cele klasztorne zarezerwowane były przede wszystkim dla księżniczek i córek szlacheckich, a później także patrycjatu miejskiego.

Pierwszy klasztor dominikanek powstał prawdopodobnie w 1294 r. we Wrocławiu, a jego fundatorem był książę Henryk V Gruby, choć cztery jego córki były klaryskami (!). Fundacja była wyrazem wdzięczności za uwolnienie z niewoli u księcia Henryka Głogowczyka. Dokument z 14 czerwca 1302 r.⁴¹ świadczy, że po śmierci księcia-fundatora w 1296 r. budowę klasztoru i kościoła kontynuowała jego małżonka księżna Elżbieta wraz z synem Bolesławem III legnicko-brzeskim. Klasztor, wzniesiony w sąsiedztwie dominikanów, składał się z dwóch skrzydeł stykających się pod kątem prostym. W skrzydle północnym na parterze znajdował się refektarz połączony z kuchnią i pomieszczeniami gospodarczymi, furta klasztorna z przejściem, pracownia i kapitułarz. W skrzydle zachodnim było mieszkanie przeoryszy i pokoje gościnne. Na parterze mieściły się cele dla mniszek⁴². Klasztor, mając odpowiednie dotacje, ulegał licznym przebudowom. W 1333 r. na podstawie umowy między konwentem i prowincjałem dominikanów a radą miejską została ustalona liczba zakonnicy na 60 osób. Ten limit, dzięki staraniom rajców miejskich, został wkrótce podniesiony do 70 osób. Magistrat miejski uchwalił też wysokość posagu wnoszonego przez kandydatki, który opiewał na 50 marek, oraz 2 marki stałego dochodu na odzież, utrzymanie i różne wydatki codzienne. Powyższa umowa zobowiązywała dominikanów do wyznaczenia dwóch kapelanów pełniących obowiązki duszpasterskie w konwencie sióstr⁴³. W tym czasie miasto przejęło patronat nad klasztorem, przyjmującym coraz więcej mieszczek. W ten

⁴⁰ BORKOWSKA. *Duchowość polskich zakonów żeńskich w średniowieczu* s. 115.

⁴¹ *Regesten zur schlesischen Geschichte. 1301-1315*. W: *Codex Diplomaticus Silesiae*. T. 16. Wyd. Grünhagen, C. Wutke. Breslau 1892 nr 2714.

⁴² E. MAŁACHOWICZ. *Architektura zakonu dominikanów na Śląsku*. W: *Z dziejów sztuki śląskiej*. Red. Z. Świechowski. Warszawa 1978 s. 144.

⁴³ *Regesten zur schlesischen Geschichte* nr 5215, 5835.

sposób konwent dominikanek, w przeciwieństwie do klarysek, zyskiwał coraz bardziej charakter mieszczański.

Dominikanki wrocławskie otrzymały również kościół klasztorny pw. św. Katarzyny, którego budowę rozpoczęto przed 1314 r. Był on połączony z piętnaścianowym klasztorem wewnętrzną emporą dla mniszek. W XV w. prowadzono prace budowlane przy sklepieniach świątyni, ubogacając wystrój jej wnętrza⁴⁴. W podziemiach kościoła wydrążono pomieszczenie na kryptę grzebalną, bowiem klasztor nie posiadał możliwości urządzenia w pobliżu cmentarza.

Drugim klasztor śląskich dominikanek został ufundowany w Raciborzu przez księcia Przemka raciborskiego. Zachował się dokument fundacyjny z 9 kwietnia 1306 r., w trzech, niemal jednakowych egzemplarzach. W świetle tego dokumentu właściwa fundacja miała miejsce 1 października 1299 r., kiedy książę osobiście pojawił się w klasztorze dominikanów raciborskich podczas obrad kapituły prowincjalnej i przedstawił obecnym decyzję o fundacji, którą w imieniu sióstr przyjął prowincjał Zdzisław⁴⁵. Fundacja książęca była związana ze wstąpieniem do klasztoru Eufemii-Ofki, córki pary książęcej Przemka i Anny Mazowieckiej, która później dwukrotnie pełniła w nim funkcję przeoryszy. Obawiając się księcia opawskiego Mikołaja II, który bezprawnie zajął księstwo raciborskie, oddała swój klasztor pod opiekę Stolicy Apostolskiej⁴⁶.

Wzniesiony budynek klasztorny miał formę czworoboku przyległego do zachodniej elewacji kościoła klasztornego pw. Świętego Ducha, przez którą przechodziło przejście na emporę. Na budowę świątyni klasztornej znaczne fundusze przekazał książę Leszek raciborski, brat świętobliwej Ofki, z okazji jej obłóczyn w 1313 r. Konsekracja kościoła przez bp. Nankera odbyła się w 1334 r. Znalazła się w nim krypta grobowa Piastów raciborskich, z kaplicą pw. św. Dominika⁴⁷.

5. BEGINKI – ŻEŃSKIE WSPÓLNOTY „Kobiet RELIGIJNYCH”

W rozwijających się miastach średniowiecznych w końcu XII w. zaczęły powstawać wspólnoty „kobiet religijnych”, wywodzących się z niższych warstw społecznych, które pragnęły realizować w swoim życiu rady ewangeliczne bez składania uroczystych, wieczystych ślubów zakonnych. Otrzymały one nazwę beginek, od francuskiego słowa *bege*, oznaczającego szary kolor sukien z surowego płótna.

⁴⁴ MAŁACHOWICZ. *Architektura zakonu dominikanów na Śląsku* s. 134.

⁴⁵ *Urkunden der Klöster Raude und Himmelwitz, derr Dominicaner und der Dominikanerinnen in der Stadt Ratibor*. W: *Corpus Diplomaticus Silesiae*. T. 2. Wyd. W. Wattenbach. Breslau 1859 nr IX-XI.

⁴⁶ J. MANDZIUK. *Świątobliwa Ofka i Piastówny w klasztorach*. „Gość Niedzielny” 77:2000 nr 27 s. 17.

⁴⁷ STEFANIAK. *Zakony żeńskie w średniowieczu* s. 79.

Nazwę łączono też z imieniem św. Begi (VII w.) lub Lamberta le Béque († około 1177), uważanego za jednego z twórców beginek. Być może nazwa pochodzi od anglosaskiego słowa *beggen* – modlić się. Początkowo ruch był spontaniczny, bez ram organizacyjnych. Wiązał się z licznymi osobami, które do końca XII w. skupiały wokół siebie grupy pierwszych kobiet pracujących i oddających się modlitwie. Mieszkały one u rodziców bądź w domkach wznoszonych w pobliżu kościoła lub kaplicy, gdzie gromadziły się na wspólną modlitwę. Zazwyczaj pracowały w pobliskich szpitalach, a także opiekowały się chorymi w domach, zajmowały się wychowaniem dziewcząt i grzebaniem umarłych. Utrzymywały się też z tkactwa i wyrobu koronek⁴⁸.

Na ziemi śląskiej pierwsze domy beginek pojawiły się w drugiej połowie XIII stulecia, a popularność zdobyły przede wszystkim ze względu na wielki rozwój miast i zwiększającą się gęstość zaludnienia. Fundatorami domów begińskich byli książęta, duchowieństwo i patrycjat miejski. Na ich utrzymanie składały się zapisy części rocznego czynszu z nieruchomości, różne dary i jałmużny, czasem posagi niektórych kandydatek pochodzących z bogatszych rodzin mieszczańskich. Głównym źródłem utrzymania były dochody z własnej pracy ich członkiń. Niektóre opiekowały się chorymi zakonnikami i wykonywały fizyczne prace w męskich klasztorach żebraczych. W zamian otrzymywały od franciszkanów i dominikanów opiekę duszpasterską, a niekiedy pomoc materialną. Ponadto spieszyły z pomocą parafiom, na których terenie miały swoje domy⁴⁹.

Najstarszy dom beginek powstał około 1277 r. w Legnicy, a jego fundatorem był książę Bolesław Rogatka. Od początku beginki współpracowały z erygowanym w tym czasie klasztorem dominikanów. W 1312 r. otrzymały od księcia Bolesława III legnicko-brzeskiego przywilej zwalniający je od wszelkich świadczeń, opłat i powinności książęcych i miejskich, mogły też swobodnie dysponować nabytymi nieruchomościami. Pod koniec XIII w. domy beginek powstały we Wrocławiu, 100 lat później było ich aż 61, choć niektóre mogły być domami opieki dla samotnych i starszych kobiet⁵⁰. Beginki zajmowały się głównie tkactwem, płacąc miastu odpowiednie czynsze. Służyły też konwentowi dominikańskiemu „w rzeczach dowolnych i szlachtetnych”, otrzymując w zamian bardzo ważną dla nich opiekę duszpasterską⁵¹. Na początku XIV w. pojawiły się w Świdnicy Śląskiej, zakładając tam kilka domów. Znane były ich kontakty z wielkimi miastami niemieckimi, skąd mogły płynąć pewne nurty o zabarwieniu heretyckim. Na tym tle doszło do procesów inkwizycyjnych⁵². Mimo wielu restrykcji w 1378 i 1384 r. powstały następne dwa domy z fundacji mieszczek świdnickich: Katarzyny ze Strzegomia i Małgorzaty

⁴⁸ U. BORKOWSKA. *Beginki i begardzi*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 2. Lublin 1976 kol. 117-118.

⁴⁹ Z. MAZUR. *Ordinatio begunarum in mortalitate*. „Sobótka” 23:1968 s. 450.

⁵⁰ DOLA *Dzieje Kościoła na Śląsku* s. 163.

⁵¹ J. KŁOCZOWSKI. *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII i XIV w.* Lublin 1956 s. 264.

⁵² MANDZIUK. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. T. 1 cz. 1 s. 592-595.

Sachenkirch oraz Jana Battschau. O popularności beginiek w środowisku świdnickim świadczy zapraszanie ich do domów mieszczan na posiłki i otrzymywane przy tej okazji dary. Zachował się przekaz z początku XIV w. o istnieniu domu beginiek w Nysie utrzymujących się z jałmużny. W 1417 r. powstał następny dom, ufundowany przez tamtejsze duchowieństwo, które przekazało stały fundusz na jego utrzymanie⁵³. Ponadto domy beginiek znajdowały się w Brzegu nad Odrą, Głogowie, Grodkowie, Jaworze, Kłodzku, Lubinie, Oleśnicy Śląskiej, Paczkowie, Strzegomiu, Środzie Śląskiej, Ziębicach, Ząbkowicach Śląskich⁵⁴ oraz w Głubczycach na terytorium diecezji ołomunieckiej⁵⁵.

Procesy, likwidacja domów, a także przejście dużej ilości beginiek w XV stuleciu do trzecich zakonów tercjarskich spowodowały znaczne osłabienie ruchu begińskiego, upadek jego znaczenia i popularności. Ostatecznie zniesienie beginiek nastąpiło w okresie reformacji protestanckiej, kiedy ich domy zamieniono na przytułki.

ZAKOŃCZENIE

W epoce średniowiecza na ziemi śląskiej istniało w sumie 15 klasztorów żeńskich: 4 benedyktynek (Gubin, Legnica, Lubomierz, Strzegom), 3 klarysek (Głogów, Strzelin, Wrocław, 3 magdalenek (Lubań Śląski, Nowogrodziec nad Kwisą, Szprotawa), 2 dominikanek (Racibórz, Wrocław) i po 1 cysterek (Trzebnica), norbertanek (Czarnowąsy) i kanoniczek regularnych św. Augustyna (Wrocław). Do tego należy dodać pewną ilość domów beginiek. Nie ulega wątpliwości, że największe znaczenie w dziejach średniowiecznego Śląska miały cysterki i norbertanki. Rzuca się w oczy brak klasztoru żeńskiego w Nysie – stolicy biskupiego księstwa nysko-otmuchowskiego (z wyjątkiem dwóch domów beginiek).

BIBLIOGRAFIA

- BARAŃSKI M.K., *Historia Polski średniowiecznej*. Poznań 2012.
BOBOWSKI K., *Podstawy bytu konwentu trzebnickiego*. W: *Księga Jadwiżańska*. Wrocław 1995 s. 61-82.

⁵³ J. HEYNE. *Dokumentierte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau*. T. 2. Breslau 1860 s. 496.

⁵⁴ D. LAPIS, B. LAPIS. *Beginki w Polsce w XIII-XIV wieku*. „Kwartalnik Historyczny” 79:1972 nr 3 s. 525-526.

⁵⁵ M.L. WÓJCIK. *Beginki głubczyckie*. W: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*. Red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz. Wrocław – Opole 2000 s. 683-590.

- BOCHNAK W., *Dzieje Zakonu Magdalenek od Pokuty na Dolnym Śląsku i w Łużycach*. Wrocław – Legnica 1996 s. 89-93.
- BOCHNAK W., *Z dziejów Magdalenek od Pokuty w Szprotawie*. Wrocław 1985.
- BORKOWSKA M., *Duchowość polskich zakonów żeńskich w średniowieczu*. „Saeculum Christianum” 3:1996 nr 1.
- BORKOWSKA M., *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*. Tyniec 1989.
- BORKOWSKA U., *Beginki i begardzi*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 2. Lublin 1976 kol. 117-118.
- BRAUN L., *Historia rozwoju ruchu kobiecego*. Warszawa 1904.
- CZACHOROWSKA J., *Klaryski wobec śląskiej dynastii piastowskiej*. W: *Święta Klara z Asyżu w 800-lecie urodzin*. Red. S.C. Napiórkowski, W. Koc. Niepokalanów 1995.
- DERWICH M., *Benedyktynki na Śląsku*. „Śląski Labirynt Krajoznawczy” 12:1990.
- DOLA K., *Dzieje Kościoła na Śląsku*. Cz. 1: Średniowiecze. Opole 1999.
- GACH P.P., *Habity zakonne w średniowieczu. Zarys problematyki*. W: *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*. Red. A. Pobóg-Lenartowicz. Opole 1995 s. 491-510.
- GĄSIOROWSKA P., *Klaryski z dynastii Piastów*. „Nasza Przeszłość” 94:2000.
- HEYNE J., *Dokumentierte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau*. T. 1-2. Breslau 1860.
- JASIŃSKI K., *Franciszkańskie pochówki Piastów*. W: *Zakony franciszkańskie w Polsce*. T. 1 cz. 2. Red. J. Kłoczowski. Kraków 1983.
- KARŁOWSKA-KAMZOWA A., *Sztuka Piastów śląskich w średniowieczu*. Warszawa 1991.
- KŁOCZOWSKI J., *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII i XIV w*. Lublin 1956.
- KŁOCZOWSKI J., *Od pustelni do wspólnoty. Grupy zakonne w wielkich religiach świata*. Warszawa 1987.
- KŁOCZOWSKI J., *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*. W: *Kościół w Polsce*. T. 1. Red. J. Kłoczowski. Kraków 1966.
- KNOWLES M.D., OBOLENSKY D., *Historia Kościoła*. T. 2. Warszawa 1988.
- LAPIS D., LAPIS B., *Beginki w Polsce w XIII-XIV wieku*. „Kwartalnik Historyczny” 79:1972 nr 3 s. 525-526.
- MAŁACHOWICZ E., *Architektura zakonu dominikanów na Śląsku*. W: *Z dziejów sztuki śląskiej*. Red. Z. Świechowski. Warszawa 1978.
- MANDZIUK J., *Franciszkanie konwentualni we Wrocławiu*. Wrocław 1997.
- MANDZIUK J., *Gertruda – ksieni cysterek trzebnickich*. „Gość Niedzielny” 77:2000 nr 7.
- MANDZIUK J., *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. T. 1 cz. 1. Warszawa 2010².
- MANDZIUK J., *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. T. 1 cz. 2. Warszawa 2010².
- MANDZIUK J., *Świątobliwa Ofka i Piastówny w klasztorach*. „Gość Niedzielny” 77:2000 nr 27.
- MAZUR Z., *Ordinatio begunarum in mortalitate*. „Sobótka” 23:1968.
- MICKE F., *Urkundliche Geschichte der Stadt und des Früheren Klosters Naumburg am Queis*. Bunzlau 1844.
- MŁYNARSKA-KALETYNOWA M., *Rozwój majątności klasztoru cysterek w XIII w*. „Kwartalnik Historii i Kultury Materialnej” 38:1990 nr 3-4 s. 223-247.
- PIERZCHALANKA-JESKOWA S., *Dzieje klasztoru w Czarnowąsie na Śląsku w wiekach średnich*. „Roczniki Historyczne” 34:1928 s. 31-48.

- PRZYWECKA-SAMECKA M., *Z dziejów wrocławskich konwentów klarysek i urszulanek*. Wrocław 1996.
- Regesten zur schlesischen Geschichte. 1301-1315*. W: *Codex Diplomaticus Silesiae*. T. 16. Wyd. C. Grünhagen, C. Wutke. Breslau 1892.
- ROZPĘDOWSKI J., *Opactwo pań cysterek w Trzebnicy*. W: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce*. Red. J. Strzelczyk. Poznań 1987 s. 163-282.
- SKOBEL P., *Das Jungfräuliche Klosterstift zur Hl. Maria Magdalena von der Busse zu Lauban in Schlesien von 1320-1821*. Stuttgart 1970.
- STEFANIAK M., *Zakony żeńskie w średniowieczu ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*. Wrocław – Legnica 2004 (mps).
- SUTOWICZ A., *Przyczynek do badań nad życiem wewnętrznym klasztoru klarysek we Wrocławiu w okresie średniowiecza*. „*Saeculum Christianum*” 10:2003 nr 1 s. 5-22.
- SZWEJKOWSKA H., *Biblioteka klasztoru cysterek w Trzebnicy*. Wrocław 1955.
- Urkunden der Klöster Raude und Himmelwitz, derr Dominicaner und der Dominikanerinnen in der Stadt Ratibor*. Wyd. W. Wattenbach. W: *Corpus Diplomaticus Silesiae*. T. 2. Breslau 1859 nr IX-XI.
- Urkunden des Klosters Czarnowanz*. W: *Codex Diplomaticus Silesiae*. T. 1. Wyd. W. Wattenbach. Breslau 1857 nr 55.
- WALTER E., *Zur Gründungsgeschichte der Breslauer Klarenstiftes*. „*Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelms Universität zu Breslau*” 32:1991.
- WÓJCIK M.L., *Beginki głubczyckie*. W: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*. Red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz. Wrocław – Opole 2000 s. 583-590.
- ŻERELIK R., *Rozwój społeczno-gospodarczy Strzegomia*. W: *Strzegom. Zarys monograficzny miasta i regionu*. Red. K. Matwijowski. Wrocław-Strzegom 1998.

FEMALE ORDERS IN SILESIA IN THE MIDDLE AGES

S u m m a r y

The purpose of the article is a synthetic presentation of the issues of female monasticism in Silesia in the Middle Ages. The nuns came from the higher realms, devoted themselves to prayer and work, and some of them were involved in bringing up and educating girls. The founders of monasteries were mostly rulers, whose daughters often received the positions of superiors. There were two choirs in the communities: the members of the first choir were obliged to observe the enclosure and saying the canonical hours, while the sisters of the second choir were allowed to leave the monastery in order to fix various living matters. Candidates for monasteries brought in monastic dowry and took the habits with the appropriate veil. The development of the network of female monasteries in Silesia took place in the thirteenth century. The communities came into being can be divided into monastic, canonical and mendicant orders. There were also numerous groups of women, called beguines, who took up to live in the towns and kept in their own work. In addition,

there was a monk community of Madeleines, which was the only one that survived in Silesia from the Middle Ages to modern times.

Tłum. Jarosław Sempryk

Słowa kluczowe: monastycyzm żeński, fundatorzy klasztorów, modlitwa i praca, wychowanie dziewcząt, córki książąt śląskich, habit zakonny.

Key words: female monasticism, founders of monasteries, prayer and work, bringing up the girls, daughters of Silesian princes, monastic habit.